

A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között

BAÁN István

Az „ungvári uniónál” lefektetett három feltétel közül az egyik az volt, hogy „maguk (azaz a munkácsi egyházmegye papsága) által választott és az Apostoli Szék által megerősített püspökük legyen”.¹ Úgy látszik, hogy az akkori körülmények között nem lehetett feltétlenül biztosítani, hogy az egyház megőrizze addigi rendjét, ha nem volt olyan püspöke, aki papjai közül származott, és széleskörű bizalomnak örvendett. Vegyük hát szemügyre, mennyire tartották be ezt a követelést az unió első szakaszában!

1. „Habent sua fata libelli” – Az „uniós okmány” sorsa

1652. január 15-éről kelteződik az a hírhedt *libellus unionis*, amelyet az egyháztörténészek az „ungvári unió okmányának” hívnak. Ez az okmány számol be arról, hogyan és milyen feltételekkel egyesült 1646. április 24-én Ungvárott 63 rutén pap a katolikus egyházzal. Az okirattal kapcsolatban számos probléma merült fel, több verziója is ismeretes, vélhetőleg szláv nyelvű eredetije eddig még nem került elő. Az 1652-es levelet a rutén papok Parthén megválasztásának megerősítése végett írták X. Ince pápához. Egyesek azt feltételezték – mivel a Propaganda archívumában nem találták –, hogy a Szent Officiumban kell lennie.² A kutatás jelenlegi állása szerint ott nincs, tehát szertefoszlott az a remény, hogy az addig elzárt levéltárból előkerülhet. (Nem valószínű, hogy elkeveredett vagy elkallódott volna, mert a Munkáccsal kapcsolatos iratok sehol sem említik.) Szinte biztosra vehető, hogy a pápának címzett levél sosem ért el Rómába. Ennek több oka is lehetett, melyek közül az egyik a benne szereplő feltételsor (pl. szabad püspökválasztás), amely megfelelhetett ugyan a firenzei zsinaton elfogadott elveknek, mégis éles ellentétben állt a posztridentinus katolikus felfogással és a levél kérelmezői hangnemével.³

¹ „...episcopum a nobis electum et ab Apostolica Sede confirmatum habere”. A. HODINKA, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. 1458–1715*, Ungvár 1911 (= *Okmánytár*), no. 122, 163–165.

² M. LACKO S.J., *The Union of Užhorod*, Second printing. Slovak Institute, Cleveland – Rome 1976, 132.

³ Bővebb elemzését ld. I. BAÁN, ‘La pénétration de l’uniatisme en Ukraine subcarpathique au XVIIe siècle’, in *XVIIe siècle*, no 220, 55e année, no 3/2003, 515–526.

Mivel a „*rutén nép*” körülbelül fél évvel későbbben keletkezett, és a Szent Hivatalban 1652. nov. 18-án felolvasott levele szelídebb formában, a körülmények részletezésével adta elő a kérést, úgy tűnik, hogy itt az inkriminált januári levél átdolgozásáról van szó, amely már nem idézi fel a korábbi ungvári eseményeket. Eszerint – ahogy azt már Lacko is sejtette – „*az uniós okmány*” soha nem jutott el Rómába, és semmilyen formában nem került a legfőbb illetékes helyen említésre, következésképp elfogadásra sem. Sőt a „*rutén nép*” emlékiratát úgy olvasták fel a Szent Officiumban, mint amelyet „*az esztergomi és egri egyházmegyéknek az Apostoli Székkel egyesült, latin ritusú papsága és népe*” terjesztett be!⁴ (Lehet, hogy csak elhallás útján került ez be a jegyzőkönyvbe, később már nem fordul elő.) Mindenesetre ebben is az a szemlélet tükröződik, miszerint a latin egyházszervezet keretén belül kellene megoldani a kérdést. Egernek kezdettől fogva ez volt és maradt az álláspontja, s a későbbiekben csak a saját jogait képviselő primás erőteljes fellépése igyekezett ennek gátat szabni.

„*Habent sua fata libelli.*” Felvetődik a kérdés, vajon katolikus oldalról csupán nem törődtek e dokumentum tartalmával és szándékával, vagy kifejezetten szembe is szálltak vele.

2. A kinevezés különféle eljárás módjai

Ha az unió előtt valaki a munkácsi püspöki székbe került, az csak egy módon volt lehetséges: vagy kiválasztották a munkácsi monostor szerzetesei közül, vagy külföldről hoztak egy jelöltet (mint pl. Taraszovics Bazilt), majd megerősítette az erdélyi fejedelem mint a birtok kegyura, és valamely magyarországi vagy erdélyi ill. határon túli (azaz moldvai vagy galíciai) püspök felszentelte. Ezt az eljárást követték Zejkán Joannicius esetében. Az uniós okmány aláírói a maguk egyszerű gondolkodásmódjával azt hitték, hogy ettől fogva az erdélyi fejedelem helyett majd a római pápa fogja megerősíteni választottjukat. Azonban több út is kínálkozott arra, hogy katolikus püspököt nevezzenek ki Munkácsra:

- a jelöltet a helyi papság választotta meg, a pápa megerősítette, az apostoli király kinevezte, és katolikus (unitus) püspökök szentelték fel; vagy
- a jelöltet a helyi papság választotta meg, ortodox püspökök szentelték fel, a pápa (utólag) felmentette a szabálytalan szentelésért járó büntetés alól, és megerősítette, az apostoli király pedig kinevezte (mint Parthént); vagy
- a jelöltet az erdélyi fejedelem nevezte ki, ortodox püspökök szentelték fel, majd letette a katolikus hitvallást (mint Rakoveczky Metód); vagy
- a külföldről származó jelöltet megerősítette a pápa, katolikus (unitus) püspökök szentelték fel, az apostoli király pedig kinevezte (mint De Camillist); vagy

⁴ FSO, St.St.Decreta a. 1652, f. 174v: „*Lecto etiam memoriali Cleri et populi ritus latini uniti Sedi Apostolicae dioecesium Strigoniensis et Agriensis.*”

– a jelöltet az erdélyi fejedelem nevezte ki, ortodox püspökök szentelték fel, a pápa (utólag) felmentette a szabálytalan szentelésért járó büntetés alól, és megerősítette (mint Volosinovszky Józsefet); vagy

– a külföldről jött unitus püspököt az erdélyi fejedelem(asszony) nevezte ki (mint Ivan Malachowski przemysli püspököt); vagy

– a külföldről jött unitus püspököt a prímás az egyházmegye adminisztrátorává nevezte ki (mint Theophanes Maurokordatos és Ankyrai Raphael görög metropolitákat).

Jóllehet az említett módozatok közül csak az első felelt meg a katolikus kánonjog, egyúttal pedig a „*libellus unionis*” által is megkövetelt eljárásmodnak, a munkácsi egyházmegye esetében a 17. században sosem alkalmazták.

3. A Parthén esetében alkalmazott bonyolult eljárás

Az első egyesült püspököt, Parthént 1651. július 23. és augusztus 5. között választotta meg az elhunyt Taraszovics Bazil munkácsi püspök (1638–1651) utódjával az egyházmegye papsága. Mivel a bazilita szerzetes aktív részt vállalt az unió előmozdításában, és meg akarták előzni, hogy a református II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) által támogatott, ortodox ellenjelöltjét, Zejkán Jánost (1651–1686) Munkácson beiktassák, Parthént Lippay kinevezte a hazai rutének vizitátorává.⁵ Ennek az iratnak a birtokában Simonovics István ortodox érsek Gyulafehérvárott szept. 8. után püspökké szentelte,⁶ a prímás pedig szept. 10-én kérte a pápát, hogy mentse fel Parthént a szabálytalanság alól.⁷ Hosszadalmas és unalmas folyamat lenne elbeszélni Parthén hányattatásait a kánonjog és az egyházpolitika által képviselt vélemények szküllái és kharübdiszzei között,⁸ mindazonáltal az ügy kapcsán számos, megválaszolásra váró kérdés vetődik fel.

1. Miért utalták át a Szent Officiumhoz az ügyet? Amíg csak új püspökség felállításáról volt szó, ez a Konzisztoriális Kongregációhoz került volna át, mivel azonban Parthén felszentelése esetében súlyosbította a diszpenzáció, ez a Szent Hivatal hatáskörébe tartozott. Úgy látszik, maga X. Ince is óvatosságból tetette át az ügyet, ettől kezdve a Propaganda nem lépni, csak várt.

2. Kinek a hatására került át az Officiumhoz? 1651. októberében Trivulzio kardinális terjesztette elő, mert ekkor még „*rutén*” ügyként kezelték, decemberben és márciusban azonban Pamphili bíboros mint többek között a magyarországi ügyek protektora. Úgy tűnik, mindvégig a Legfőbb Hivatal Szent Kongregációjá-

⁵ *Okmánytár*, No. 118; 159–160.

⁶ *Okmánytár*, No. 117; 158–159.

⁷ ASCPF SOCG 218 (Ungaria et Bosnia I), 242rv (prius 128rv, 237rv), 243r (*Okmánytár*, No. 119).

⁸ Bővebben: BAÁN I., 'The Dispensation's Process of Parthenius, Greek Rite Bishop of Munkács', in PLATANIA, G., SANFILIPPO, M., TUSOR, P. (a cura di), *Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (sec. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor*: (Collectanea Vaticana Hungariae) vol. 4. Budapest – Roma 2008, 113–132.

nak titkára, Francesco Barberini kardinális tartotta kézben a szálakat, valószínűleg a saját kompetenciájában akarta elintézni a döntést, ezért vonatta magához az ügyet. Ő levelezett a nunciosokkal, s ha siettetni akarta volna az ügyintézést, semmi sem akadályozhatta volna meg ebben.

3. Minek köszönhető a megtorpanás? 1652 novemberétől az információk beszerzése ill. ellenőrzése lassította az ügyet. Úgy vélem azonban, ez csak a látszat, hiszen az 1655-ös döntésnél a bíborosok visszatértek az eredeti kiindulóponthoz, félretolva az addig szerzett értesítéseket. Valójában az ügyben illetékes személyek közti viszonyok határozhatták meg, milyen gyors elintézést fog nyerni. Nem a rutének és Munkács körül lehetett a baj, hanem Lippay György bíborosi ambícióival és az ezzel kapcsolatos római megítélésekkel.⁹ Miután 1652. febr. 19-én kiderült, hogy a bíboros-kreáló konzisztóriumon nem szerepel a primás neve, márc. 5-én könnyebben átkerülhetett az ügy az Officiumhoz, ahol bizonyos szempontból „fektették”.

Az esztergomi érsek májusban a pápához intézett memorialében igyekezett újból kifejezni azokat az érveket, amelyek alátámasztják a kardinális posztra való ajánlását: ezek között szerepelt 300 000 ortodox egyesítése a katolikus egyházzal.¹⁰ Ahogy halványodtak Lippay esélyei, úgy halogatódott a Parthén-ügy dűlőre vitele is. A nuncius sem segített a siettetésben, s bár arra nincs írásos bizonyítékunk, hogy szándékosan ellenezte volna a munkácsi püspök felmentését, de óvatos, sőt aggályoskodónak tűnő magatartása mögött sejteni lehet, hogy igyekezett azonosulni Francesco Barberini halogató politikájával. Talán ennek is köszönhető, hogy a primás is várt a következő konzisztóriumig: 1654. márc. 2-án azonban megintcsak csalódnia kellett. Csak ezután terjesztette be kimerítőbb jelentését, amelynek benyújtását talán az is segítette, hogy Barberini jún. 13-ai levelében általánosságban támogatásáról biztosította Lippayt a „személyét érintő kérdésekben”.¹¹ A bíborosi ambícióit veszni látó primás amiatt is sértve érezte magát, hogy a pisai érsek, Scipione Pannochieschi d’Elci bécsi nuncius igazából fölébe igyekszik kerekedni egy, a saját egyháztartományát érintő ügyben, bár az esztergomi érsek nem csupán ordinárius, hanem *legatus natus* is. (Lippay nem tudta, hogy a nuncius magánál tartja a primásnak címzett felmentési meghatalmazást, amelynek kézbesítése az ő döntésétől függött!) Tisztázásra várna még, milyen szerepet játszott az ügyben az 1654. ápr. 24. táján meghalt Pietro Giacomo Favilla püspökkari ágens¹² és utódja, Larzona-Favilla is. Azt, hogy ezek a személyes ügyek ténylegesen mennyire befolyásolták Parthén ügyének megítélését és kezelését, mindaddig, amíg e tárgyban külön kutatás nem indul, csak feltételezhetjük, de az elmondottak alapján ezek az összefüggések sokkal többnek látszanak pusztán hipotézisnél.

4. Miért tértek vissza az eredeti, egyszerű megoldáshoz? Belátták, hogy ez a legkönnyebben járható út. Lippay jelentése világosan megmutatta, hogy minden

⁹ TUSOR P., *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*, (Collectanea Vaticana Hungariae, vol. 3) Budapest – Róma, 2005, 106–160.

¹⁰ Uo. 132.

¹¹ Idézi uo. 141.

¹² Uo. 239.

másfajta variációba szükségképpen be kellett volna vonni a királyt is, a nominációk pedig a főkegyúri jog ingoványos talajára terelték volna az ügyet, ami csak növelte volna a Szentszék és a bécsi udvar közti feszültséget. Vélhetőleg ezt tartotta szem előtt az új pápa, VII. Sándor, illetőleg ezt tanácsolták neki, mert Parthén püspöksége sokkal jelentéktelenebbnek tűnt ahhoz képest, hogy miatta újabb konfliktusokat vállaljanak. Azzal, hogy a diszpenzáció végrehajtását Lippayra bízta, úgy tűnt, hogy a primás a saját illetékességi körében járt el.

4. Egyházszerkezeti kérdések

Az az eljárás, ahogyan Parthén ügyét kezelték, rávilágít, hogy nem csupán két rítus, hanem két különböző koordinátarendszer egyeztetéséről volt szó. Amíg a megválasztott munkácsi püspök és papsága olyan egyszerű és rövid megerősítést várt, mint amelyet addig egyházi „főhatóság” híján az erdélyi fejedelmektől kapott, ettől kezdve egy idegen és bonyolult hálóba gabalyodott, ahol a belső viszonyok sem voltak tisztázva. Jóllehet elvileg tiszta és átlátható lett volna a hierarchikus rend, amelyben az egri püspöknek, a primásnak, az apostoli királynak, a bécsi nunciusnak és a Szentszéknek mind megvolt a stabil és jól körülhatárolt illetékességi köre, a gyakorlat azonban egészen mást mutatott, az egyes posztokat betöltők kölcsönös személyes kapcsolatai alkalmilag majdnem működésképtelené tették a rendszert. A rutének egy lokális jellegű közösségből hirtelen egy „világhálóba” csöppentek, amelynek szálai sokszor igencsak diszfunkcionálisan működtek. Hiába volt szó százezrek megtérítéséről, lelki üdvösségéről, a hatalmi viszonyok gyakran felülkerekedtek a magasztos elveknek.

Bár a jelentések szerint a felmentés halogatása károkat okozott az unió terjedésének, azonban úgy sejtjük, hogy valójában Parthén 1655-ig ugyanúgy gyakorolta püspöki tevékenységét, mintha Róma által elismert püspök lett volna, máskülönben mindenki faképnél hagyta volna.¹³ Az ungvári jezsuiták csöppet sem törődtek azzal, éppen hogyan vélekednek erről a Szent Inkvizíciónál, ők rendes katolikus püspökként kezelték az unitus főpapot.¹⁴ Helyzete talán nem is a papok vagy a hívek, hanem a katolikus földesurak és az egri püspök előtt volt ingatag, akik szentszéki megerősítés nélkül nem bántak vele egyenrangú félként, illetve nem léphetett fel elsősorban papjai védelmében, akik a jobbágyterhektől szerettek volna mentesülni. (Külön tanulmányban tárgyalandó probléma lenne a korabeli viszonyok pontos feltérképezése, ugyanis ennek alapján tárgyilagosabb véleményt lehetne alkotni az unió folyamatáról.¹⁵) Természetesen számítani kellett az ortodox püspök

¹³ Lippay tíz év múlva ugyan beszámol arról, hogy Parthénnek volt némi lelkiismeret furdalása felszenteltetése miatt, mert fizetett Száva bisztrici püspöknek az ordinációért. A római négyéves eljárást ekkor már a primás minimalizálta. (APF, SC, Greci di Croazia ... Ungheria, vol. II, fol. 19r-24v; ЛАСКО (*op. cit.* 2. lábjegyzet) no. 56, 247–248.

¹⁴ Vö. *Okmánytár*, No. 125, 167–168.

¹⁵ Lippaynak a Szent Officiumban őrzött jelentésében pl. ez olvasható: „...*archiepiscopus tantum effecit*,

ellenakciójára is, aki le akarta járatosni Parthént. Az ügy 1655-ös lezárása igencsak szerencsétlen következményekkel járt, jóllehet az azonnali pozitív elbírálás elfedte a fennmaradt problémahalmazt, amelyet az utókornak tovább kellett görgetnie, és csak később bosszulta meg magát. Tisztázatlan maradt a munkácsi egyházmegye kánoni jogállása és püspökének viszonya a helyi latin hierarchiához, ami civil jogi státuszát is ingatagga tette. Mivel csak egyedi, diszpenzációs kérdésként kezelték, nem tettek lépéseket a stabilizálásra, ez pedig kérdésessé tette az unió szervezeti mibenlétét és liturgikus-ekkléziológiai kihatását.

Sosem teljesült a rutén papságnak az a követelése, hogy szabadon választhassa meg püspökét, és kénytelen volt azt a jelöltet elfogadni, akit az egyházi és világi hatóságok állítottak fölébe.

ut quadringenti omnino sacerdotes unioni Sacrae Romane Ecclesiae subscriberent, qui et mortuo Munkaciensi episcopo elegerunt sibi et aliis graeci ritus populis in Munkaciensem episcopum istum Parthenium” (FSO St.St. Q4 – ee, fol. 927r), vagyis negyven papról beszél, míg ugyanez a szám Hodinkánál már 400! (*Okmánytár*, No. 126; p. 170) A rutének becsült létszáma is 100 és 400 ezer között ingadozik.